

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle

Internet: www.judaica-zwolle.nl / E-mail: info@judaica-zwolle.nl

Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050

Jaargang 31, Nummer 2 / Sjevat 5778 – Januari 2018

OPLAGE 270 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 8,00 - BANKREKENING NL07INGB0000259272

Behoud voormalige synagoge Raalte

Door Wim Neevel

Verspreid over ons land is er nog veel te zien dat aan de rijke Joodse geschiedenis herinnert. Veel van die geschiedenis is vrijwel onbekend gebleven en bovendien heeft door de oorlog veel Joods erfgoed zijn functie verloren. Uit dat breed geschakeerde Joods erfgoed lichten wij in deze bijdrage de voormalige Joodse gemeente in Raalte uit. Daarbij besteden we ook kort aandacht aan een stukje Joodse geschiedenis in Nederland.

Toelatingsbeleid

Die Joodse geschiedenis is al in de middeleeuwen begonnen en vanaf het eind van de 16e eeuw is ze deel geweest van de Nederlandse geschiedenis. In de Unie van Utrecht (1597) wordt vastgelegd dat niemand om zijn geloof vervolgd kan worden. In de Republiek hoeven Joden geen verplicht jodenteken te dragen, kunnen ze vrij huwen en hoeven niet in een getto te wonen. Bovendien kunnen Joden eigendom verwerven. Vrijwel nergens in Europa genieten Joden dergelijke fundamentele vrijheden. Het is dan ook te begrijpen dat deze relatieve vrijheid zonder twijfel een belangrijke reden is geweest voor de sterke toename van het aantal Joden in Nederland.

De toelating van Joden wordt door de plaatselijke overheid bepaald en is geen zaak van de Staten-Generaal of van de Staten van de afzonderlijke gewesten. Doordat de toelating van plaats tot plaats verschilt heerst er soms een grote mate van willekeur. Joden zwerven nogal eens berooid rond of voegen zich bij de Joodse massa die in de grote steden – met name Amsterdam – in armoede leeft.

Asjkenazische Joden

De Joden die zich in de loop van de 16e eeuw geleidelijk aan in de grensstreek – in het noorden en oosten van Nederland – vestigen, zijn Hoog-

duitse of Asjkenazische Joden. Asjkenaz is in het Hebreeuws het woord voor Duitsland. Asjkenazim zijn de Joden die oorspronkelijk uit Midden- en Oost-Europa komen en als gemeenschappelijke taal het Jiddisj spreken, een aan Duitse dialecten verwante taal. Zij worden onderscheiden van de Sefardische Joden die oorspronkelijk van het Iberisch Schiereiland – Sefarad – komen. Deze laatsten vestigen zich aanvankelijk vooral in West-Nederland zoals Amsterdam, Den Haag en Middelburg.

Joden in de Mediene

Naar Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland komen dus voornamelijk Asjkenazische Joden. Ook in de handelssteden langs de Zuiderzee vestigen zich Joden. In 1795 telt de Republiek ongeveer 30.000 Joden, van wie 22.000 alleen al in Amsterdam wonen. De overige Joden wonen in de 'Mediene'. Het woord Mediene is afgeleid van het Hebreeuwse woord 'medina' dat 'gewest' betekent. In Nederland wordt deze naam gebruikt voor de 'provincie': alle Joodse gemeenschappen buiten Amsterdam (*Mokum*). Zoals gezegd zijn de eerste Joden in de Mediene vooral neergestreken in de grensstreek, in het noorden en oosten van ons land. In de loop van de 17e eeuw ontstaan hier dan ook de eerste 'killes', Joodse gemeentes. Kille is een Jiddisje

verbastering van het Hebreeuwse woord 'kehila' dat gemeente of gemeenschap betekent. De voornaamste zijn die van Groningen, Appingedam, Leeuwarden en Nijmegen. In de eerste helft van de 18e eeuw ontstaat ook in Zwolle een grote Joodse gemeente, die in het midden van die eeuw al is uitgegroeid tot zo'n 160 Joden.

In de 17e en de 18e eeuw worden de Joden echter nog gezien als 'vreemdelingen', met een eigen taal – veelal Jiddisj – en een andere cultuur. Ze vormen kille met een vergaande mate van autonomie. Zo hebben ze hun eigen religieuze leiders – rabbijnen, bestuurders – parnassijns, synagogen, begraafplaatsen, rituele baden, rituele slachters, koosjere bakkers, armenzorg en verenigingen voor de studie van de Tora en Talmoed.

Burgerlijke gelijkstelling

Onder invloed van de Verlichting groeit ook binnen de Joodse gemeenschap de belangstelling voor integratie, het gelijkwaardig functioneren binnen een dominante cultuur met behoud van de eigen cultuur. De 'burgerlijke gelijkstelling' komt door de invloed van de Franse bezetting uiteindelijk in 1796 tot stand. De Nationale Vergadering van de Bataafse Republiek besluit: *"dat geen Jood zal worden uitgesloten van eenige rechten of voordeelen....."*. Een van de gevolgen hiervan is dat Joden zich nu overal vrij kunnen vestigen. Hierdoor ontstaan eind 18e en begin 19e eeuw veel nieuwe Joodse gemeenten. Nu voelen bijvoorbeeld ook de Joden in Deventer zich geaccepteerd. Al snel stichten zeven Joodse families een kleine Joodse gemeente. In 1798 wordt daar een synagoge in gebruik genomen en in 1805 een begraafplaats. Net als in Deventer ontstaat in korte tijd ook in Zutphen een Joodse gemeente. Het zijn daar grotendeels arme Joden uit Duitsland die soms eerst in Amsterdam hebben gewoond. In 1797 beschikt men in Zutphen al over een eigen begraafplaats en wordt een eenvoudige sjoel ingewijd, die in 1815 door een grotere wordt vervangen.

Joods leven in Raalte

In het Sallandse dorp Raalte – centraal gelegen tussen Zwolle en Deventer – komen begin 18e eeuw de eerste Joden. Zo woont in 1722 in dit agrarische dorp ene Salomon Jacob en in 1748 telt het dorp 11 Joden. Dat aantal neemt langzaam toe: in 1813 wonen er 33 Joden. Als er in 1838 zo'n 40 Joden zijn, wordt een sjoelingewijd – waarvan de

ligging echter onbekend is – en een eigen kille gevormd. Daarvoor behoort de kleine Joodse plattelandsgemeente tot de Joodse gemeente van Deventer. Vanaf 1830 heeft men al een eigen begraafplaats aan de Oude Molenweg. Toch blijft Raalte altijd een kleine Joodse gemeenschap. Wel wonen er in 1869 inmiddels 52 Joden. In 1889 wordt de – nu nog bestaande – synagoge aan de Stationsstraat ingewijd, het aantal Joden is dan tot boven de zestig gestegen.

De langzame groei van het aantal Joden zet nog even door: in 1899 wonen er 65 Joden. Daarna zet een daling in door ontkerkelijking en vooral door de trek naar de grote steden, waar Joden meer kansen hebben om een bestaan op te bouwen. Alleen in plaatsen die een duidelijke industriële ontwikkeling doormaken blijft een bloeiend Joods leven bestaan. In 1913 wonen er nog 56 Joden in Raalte, dat zijn 34 mannen en 22 vrouwen. Het 'kerkbestuur' van de kille Raalte bestaat in het begin van de 20e eeuw uit twee leden: M. de Lange, voorzitter en J. Jacobs. Veel kleine Joodse gemeenschappen raken in die tijd hun zelfstandigheid kwijt of worden opgeheven. Zo wordt in het naburige Dalfsen in 1927 de laatste dienst in de synagoge gehouden en wordt in 1937 die kille weer bij Zwolle gevoegd. In 1930 wonen in Raalte nog maar 46 Joden. Wel heeft zich in de dertiger jaren van de vorige eeuw nog een vijftal Joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oost-Europa in de plaats gevestigd.

Verreweg het grootste deel van de Joodse bevolking van Raalte is tussen september 1942 en januari 1944 gedeporteerd en in de vernietigingskampen in het oosten omgebracht. Een enkeling overleeft de oorlog door onder te duiken. De synagoge wordt in 1943 leeggeroofd en vervolgens als opslagplaats gebruikt voor de in beslag genomen Joodse bezittingen. Het is niet bekend wat er met het interieur, de Tora-rollen en de rituele voorwerpen is gebeurd.

Recente foto van het vrouwenbalkon

Het archief van de Joodse gemeente is in ieder geval door de SS gestolen.

Na de oorlog is er geen sprake meer van Joods leven in Raalte. Slechts drie Joden hebben de oorlog overleefd. In 1947 is de gemeente dan ook weer bij Deventer gevoegd. Inmiddels is de synagoge verkocht en het gebouw doet dan, na restauratie, dienst als kerk. Eerst als onderkomen van de Vrij Evangelische Gemeente en later, van 1982 tot 2016, als kerkgebouw van de Vrij-Katholieken. Opmerkelijk is dat de vrouwengalerij altijd bewaard is gebleven. Op 4 mei 1985 / 13 Ijar 5745 is aan de buitenmuur van de voormalige synagoge een zwarte natuurstenen plaquette onthuld ter nagedachtenis aan de vijf Joodse families die in de oorlogsjaren zijn gedeporteerd en vermoord. De tekst op de plaquette sluit af met de woorden:

ZIJ EERDEN GOD IN DIT
GEBOUW DAT VOORHEEN
SYNAGOGE WAS

'Gebroken Joods leven in Raalte, opdat het verleden in de toekomst levend blijft', zo heet de tentoonstelling die burgemeester Piet Zoon op woensdag 2 april 2014 opent in het raadhuis van Raalte. De tentoonstelling laat ook foto's zien van Joodse gezinnen die tot in de Tweede Wereldoorlog in Raalte wonen. Vervolgens zijn er op zondag 6 april Stolpersteine gelegd. *"Ze zijn weer terug"*. Dit zijn woorden van een nabestaande, op zondag 6 april gezegd bij het leggen van de eerste 13 Stolpersteine in Raalte. Het zijn emotionele woorden, maar o zo gemeend. De laatste Stolperstein – de 38e – is tijdens de Kristallnacht-herdenking, in de nacht van 9 op 10 november 2015, geplaatst aan de Zandsteeg. Daar, op A410 woont in de oorlog Nathan de Lange. Nu is dat op de hoek van de Deventerstraat en de Kastanjelaan. Zo zijn dus in Raalte 38 Stolpersteine geplaatst op 11 plekken, waar in de oorlog Joodse bewoners uit hun huis zijn gehaald en omgebracht in concentratiekampen. Een Stolperstein is een 'be-

tonnen kubusje' – van 10 x 10 x 10 cm – met aan de bovenkant een messing plaatje waarin de gegevens (naam – geboortjaar – eventueel deportatiedatum – plaats en datum van overlijden) van de Joodse bewoner met de hand zijn gestanst. Zo is elke – in de stoep voor het voormalige woonhuis verankerde – Stolperstein, ook wel 'struikelsteen' of gedenksteen genoemd, een persoonlijk gedenkmomentje geworden voor één van die 38 weggevoerde Joodse inwoners uit Raalte. **'EEN MENS IS PAS VERGETEN ALS ZIJN OF HAAR NAAM VERGETEN IS'**.

In 1830 ligt de Joodse begraafplaats aan de Oude Molenweg nog ver buiten het dorp Raalte. Op deze plek – 'Gedort', Jiddisj voor 'goed oord' – nu midden in een naoorlogse woonwijk, is tot de oorlogsjaren begraven. Na de oorlog raakt de begraafplaats in vergetelheid. Er bevinden zich 36 grafstenen, merendeels met teksten alleen in het Hebreeuws. De oudste steen is uit 1830. De Raalter veehandelaar Levi de Lange is de laatste die hier in 1959 begraven is. Joodse begraafplaatsen behoren aan hen die er begraven liggen. De overledenen hebben hier hun eeuwige rustplaats. Dat 'eeuwige' betekent dus ook dat ze niet geruimd mogen worden. Op zondag 24 mei 1992 doet twee keer een bus vol belangstellenden de Joodse begraafplaats in Raalte aan. De Stichting Judaica Zwolle is namelijk in samenwerking met de Zwolse afdeling van het Genootschap Nederland-Israël onderweg op haar 3e 'synagogepad'. In een reisverslag van deze tocht lezen we: *"De zerken zouden nodig gerestaureerd moeten worden"*. In het jaar 2000 zijn de matsevot – grafstenen – door de stichting Beth Chaim uit Meppel weer opgeknapt. Een verffje over de tekst, zodat die weer leesbaar is en ook kapotte stenen zo goed als mogelijk hersteld. Aan de achterkant van enkele stenen zijn metalen strips bevestigd zodat de steen weer compleet boven het graf prijkt. De begraafplaats wordt nu goed onderhouden door de gemeente Raalte. Op een bordje aan een zuil staan de namen van de 37 weggevoerde en nooit meer teruggekomen Joodse inwoners van Raalte. Dat is toch wel een beetje vreemd: 37 namen op de gedenkzuil en 38 Stolpersteine. Na enig speurwerk blijkt dat op Nieuwstraat 16 Rosa Vogel-Simon verbleef, geboren op 18 oktober 1873 in Sulingen, Duitsland. Zij is waarschijnlijk nooit als Raaltenaar ingeschreven geweest, maar is wel samen met die andere 37 Joden omgebracht. Rosa is op 29 oktober 1942 in Auschwitz vermoord.

Voormalige synagoge als Vrij-Katholieke kerk (VKK)

Ruim 200 jaar Joods leven in Raalte. 'Het was maar kort' (*1).

Joods Cultureel Erfgoed

De 'kathedraal van Salland', een rijksmonument in Raalte, mag dan wel ter gelegenheid van het eeuwfeest in 1992 van de paus de status van basiliek hebben gekregen, Raalte heeft ook nog een bijzonder gemeentelijk monument: het voormalig synagogegebouw. In 1889 werd deze synagoge – een zaalgebouw met neo-renaïssancistische details – aan de Stationsstraat ingewijd. De huidige eigenaar van het monument is de Vrij-Katholieke kerk (VKK). Deze VKK heeft tot 2016 de voormalige synagoge gebruikt voor haar eigen vieringen. Maar door afnemend kerkbezoek zijn de diensten gestaakt en is in 2017 besloten om tot verkoop van het gebouw over te gaan. Een makelaarskantoor heeft de verkoop in portefeuille en zo'n vijftientig gegadigden hebben zich gemeld en konden tot 8 november 2017 een bod doen. Een aantal Raaltenaren zijn daarop een petitie gestart om te voorkomen dat de synagoge in de Stationsstraat een woonbestemming krijgt. Hun oproep: *“Teken de petitie en geef daarmee*

aan dat je wilt dat de voormalige synagoge in de huidige staat behouden blijft. Dat de bestemming maatschappelijk blijft en niet wijzigt in wonen. Dat je wilt dat het open blijft voor iedereen en dat er exposities, evenementen, lezingen e.d. gehouden kunnen worden.” Half november kan de actiegroep al zo'n vierduizend steunbetuigingen aan de verantwoordelijk wethouder overhandigen. Massaal is gereageerd via actielijsten en internet, maar ook via de telefoon en in persoonlijke gesprekken. Symbolische steun voor het voortbestaan van de voormalige gebedsruimte. De Stentor van 18 november schrijft dan: *“De potentiële koper met wie de VKK in gesprek was heeft zich teruggetrokken na een negatief advies van de monumentencommissie. Die wees de gegadigde er nog eens op dat er geen woonbestemming op het gebouw rust.”*

Proficiat voor de actiegroep. Behoud van de voormalige synagoge in Raalte. 'Haal de ziel van de verloren Joodse gemeenschap niet weg uit Raalte'.

Noten en bronnen

(*1) De titel van een boekje geschreven door rabbijn Lody B. van de Kamp in 1994.

-Gids van Joods erfgoed in Nederland, Jan Stoutenbeek en Paul Vigeveno, Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 2016

-Joods Leven Deventer & Omstreken, H.J. Van Baalen, Robine, Twello, 1998

-[www.hofinsalland.nl/upload/file/Boekje JoodsLeven...](http://www.hofinsalland.nl/upload/file/Boekje%20JoodsLeven...)

-[www.hofinsalland.nl/upload/file/Boekje Stolpersteine...](http://www.hofinsalland.nl/upload/file/Boekje%20Stolpersteine...)

-[www.reliwiki.nl/index.php?title=Raalte,_Stationsstraat_21_](http://www.reliwiki.nl/index.php?title=Raalte,_Stationsstraat_21_-_Synagoge)

-www.jonet.nl/raalte-vecht-voor-behoud-synagoge/

De poster voor het tekenen van de petitie

Opperrabbijn Samuel Juda Hirsch

Gelegenheidsredenen (2)

Door de redactie

In deze jaargang 31 van het *Judaica Bulletin* publiceren wij een bloemlezing uit 'Een drietal gelegenheidsredenen' van opperrabbijn Hirsch. Het genootschap Eits Chajim gaf deze in 1927 uit naar aanleiding van zijn 25-jarig ambtsjubileum. Voor zover mogelijk hanteren we de oorspronkelijke opmaak. We gaan verder met het tweede deel uit de REDE, uitgesproken ter aanvaarding van het Opperrabbinaat van het Synagogaal Ressort Overijssel ter Synagoge te Zwolle op 13 juli 1902.

II

[...] Er mogen tijden van inzinking zijn, Israël zal zijn roeping blijven verstaan, zich toch eeuwig voelen het volk der Touro. Die onverzettelijke, eensgezinde wil manifesteert zich soms op verrassende wijze. Dat bewijst de dag van heden. In volstrekte harmonie oordeelden de leiders van dit ressort, dat, wanneer ook daar de tijdgeest verwoestingen mocht aangericht hebben, het woord der Touro, door den geestelijken voorganger van kansel, kathedra en in persoonlijke aanraking onafgebroken vertolkt, wat doodsch en dor was nieuw leven kon inblazen. Vergis ik mij niet, dan beluister ik hun stem aldus: Aan hem de taak, het ideaal ons te doen benaderen, dat Bileam den uitroep ontlokte: "Hoe goed zijn Uwe tenten, o Jakob, Uwe woningen, o Israël!" [...]

Schouwt hij gemis aan *בתי מדרשות* [leerhuizen, red.], aan plaatsen, waar het boek der heilige Leer wordt bestudeerd, dan zal het zijn plicht zijn niet te rusten vóór hij die huizen Gods ziet verrijzen en in vollen luister prijken. Ziet hij schoone bedehuizen, schitterend door stijl en bouworde, maar leeg, onbevolkt, dan weder mag hij niet zwijgen, maar moet hij duidelijk maken, wat dat bedehuis voor ons is, hoeveel gulden stralen het op onzen levensweg doet lichten, welken zegenenden, heiligenden, louterenden invloed het oefent op geheel ons bestaan, tot wij begrijpen des psalmisten hartekreet: "Mijn ziel verlangt, ja hijgt naar de voorhoven des Eeuwigen".

Slaat die geestelijke leider gade het droef verval van het godsdienstonderwijs, de met lamheid geslagen pogingen van bezielde leeraren onder Israël, om het op te heffen, omdat zij zuchten onder onverschilligheid, ja tegenkanting en verzet, dan moet hij al zijn energie en al zijn wilskracht stellen in dienst van dat groote belang, dien

allerhechtsten en allergewichtigsten waarborg voor het voortbestaan des Jodendoms. Met nimmer te ontmoedigen geestkracht moet hij waarschuwen tegen een opgroeien der jeugd in onkunde en onwetendheid. [...]

Wanneer de voorganger, zoo beluister ik verder der leiders stem, minachtend hoor spreken over het Joodsche dadenleven, met onverschillig gebaar geboden en verboden als Sabbath, feestdagen, onthoudingsdagen, spijsvoorschriften, huwelijks-wetten ter zijde ziet leggen, dan is het zijn roeping met klaarheid en met nadruk uiteen te zetten, hoe die "Mitswous" – laat mij ze in dit ééne woord even samenvatten – door ons moeten inacht-genomen worden en hoe deze het karakteristieke vormen van het Jodendom. [...]

Mijne Broeders en zusters!

Ongetwijfeld zijn dat de gedachten, die uwe hoofden en vertegenwoordigers vervulden, toen zij weder een geestelijk voorganger de leiding van dit aanzienlijk ressort wilden toevertrouwen. Daarom oordeelden zij, dat de reeds twintig jaar vacante zetel van Opperrabbijn in deze provincie moest bezet worden.

Was na den dood van Dr. Jacob Fränkel ז"ל [afkorting: *zie chrono lievracha* = *zijn nagedachtenis zij tot zegen*, red.], die gedurende dertig jaren hier de hoogste geestelijke waardigheid bekleed heeft, een interimaire toestand geruimen tijd bestendigd, thans achten zij het oogenblik gekomen, om een definitieven Opperrabbijn te kiezen, belast met de veelomvattende taak, zooëven in hoofdlijnen geteekend. [...]

Ziet m.g., ik heb zooëven mijn geboortestad en de mij zoo dierbare Amsterdamsche Joodsche Gemeente verlaten. [...] Doch ik zeide het nog in mijn afscheidswoord: "nooit heb ik aan vriendschap geofferd ook het allergeringste dat mij heilig en dierbaar was. Nooit heb ik geschroomd wat met Touro en traditie in strijd was hetzij van den kansel hetzij in den persoonlijken omgang als schadelijk en verkeerd te laken en af te keuren". Welnu m.g. ik herhaal het, ik wensch vriendschap, maar onder ééne voorwaarde. Wilt gij haar geven ten koste mijner overtuiging, ten koste van eenige zwakheid op dat gebied, waar van zwakheid geen sprake mag zijn, op het gebied der gestrenge toepassing onzer schriftelijke en mondelinge leer, dan wijs ik haar af, omdat ik het een verraad zou achten aan het tijdelijke en kortstondige het eeuwige en onveranderlijke te offeren, omdat ik het aan de achting voor u en voor mijzelf schuldig ben met kracht en energie te waken voor de handhaving en verdediging dier eeuwenoude beginselen, die ons voortbestaan temidden der volkeren trots smart en ellende hebben verzekerd, omdat ik het mijn heiligen plicht reken onwrikbaar pal te staan voor de eer onzer Touro, voor de verheerlijking en verheffing van het tradionele Jodendom in diens onverzwakte en ongekenkte gedaante. [...] Mocht dan eene handeling of eene beslissing u mishagen, weest overtuigd, dat geen egoïstisch motief mij leidt, maar dat deze een uitvloeisel zijn van de boodschap, die ik geroepen ben in uw midden te verkondigen. In het vertrouwen op den Almachtige, dat Hij mijn geest vaardig make, mijn handen sterke, mijn armen stale, dat Hij Zijn woord in mijn mond legge, om Zijn zending den volke te verkondigen, *geheel* Zijn zending te vertolken, aanvaard ik thans het gewichtig ambt van Opperrabbijn in deze provincie.

ואני קרבת אלקים לי טוב שתי כה' אקלים מחסי
לספר כל מלאכותך [Maar aangaande mij, de nabijheid van God is goed voor mij, ik stel in de Eeuwige G'd mijn toevlucht, om te vertellen al zijn werken, red.]

[...]

En gij allen, hier aanwezig, broeders en zusters, reikt mij de hand met die welwillendheid, waarmede ik de mijne bied. Schaart u om mij heen, wanneer ik den echten, onvervalschten, Joodschen geest wil onderhouden, waar deze aanwezig is, wil planten en kweken daar, waar deze nog ontbreekt.

Broeders en Zusters!

Laat ik sluiten met de bede, dat God Zijn onmisbaren zegen schenke aan mijn arbeid. [...] Dat de bond, dien ik heden met u sluit, strekke tot heil van het ressort Overijsel in het bijzonder, tot heil van het Jodendom in het algemeen. "Moge de lieflijkheid van den Eeuwige, onzen God over ons zijn, het werk onzer handen wil het voor ons bevestigen. Het werk onzer handen bevestig het".

יהי נועם ה' אלקינו עלינו ומעשה ידינו כוננה.

[Amen, red.] אמן עלינו ומעשה ידינו כוננהו.

R E D E

uitgesproken op den Bid- en Dankdag
Donderdag 24 Kislew 5679 (28 November 1918)

-----|||-----

שמחנו כימות עניתנו שנות ראיתי רעה יראה אל
עבדיך פעלך והדרך על בניהם

*"Verheug ons gelijk de dagen dat Gij ons
gekastijd hebt, de jaren, dat wij ongeluk zagen.
Dat Uw werk zichtbaar worde voor Uwe dienaren
en Uw luister over hunne kinderen".*

(Psalm 90. 15 en 16).

Eene roerende bede, m.v., uit den mond van den grootsten profeet, vormend het slot eener profetische teekening van der menschheid ontwikkeling en van de groote roeping, die hij, de godsman, hun heeft te verkondigen. God is de Leider van het Heelal, eeuwig, onbegrensd, oneindig, onveranderlijk te midden van alles, wat wisselt en wentelt, wat opschiet en verdort. God is de Leider der geschiedenis, die hare gangen ordent en den mensch leert Hem te gehoorzamen, aan Hem zich te hechten, Zijn gebod onvoorwaardelijk te aanvaarden. Maar de mensch is overmoedig, *enosj* [enosj = mensje, red.] zwak, ziek, zondig, doordien hij zichzelf zoo groot, zoo sterk, zoo machtig waant. Hij heeft bezittingen, aanzien, stelling, herschappij. Maar hij overschat zich. Plotseling gaat het stormen om hem heen. Alles

barst en kraakt en scheurt. God brengt hem, dien hoogmoedigen zwakkeling, tot vermorzeling door ernstige bezoeken, door harde ontgoochelingen en dan ... als hij gelouterd is zegt God: Keert terug בְּנֵי אָדָם [*bené adam* = mensenkinderen, red.] als reine, edele, in de wegen van al het ware en goede gaande mensen. [...]

M.v.! Wanneer wij te zamen ons rekenschap geven van den ernst dezer stonde, gewijd – laat het ons wel begrijpen – niet aan vreugdebetoon, o neen, aan de verootmoediging, aan het diep en innig besef van de zeer bijzondere, geweldig op ons inwerkende, heftig ontroerende tijdsomstandigheden, konden wij dan levendiger vertolking vinden van de gevoelens, die ons moeten beheerschen, dan indien alle snaren onzer ziel spannenden, machtig indrukwekkenden Psalm? תִּשָּׁב אָנוּשׁ עַד דָּכָא [*Gij doet de sterveling wederkeren tot verbrijzeling*, red.] Hoe zien wij dit bewaarheid! Hoe is de mensch sedert het uitbarsten van den wereldbrand vernederd, vermorzeld! Zal ik herinneren aan de paniekstemming, die ten onzent de vreeselijke mare der vlammen dicht aan onze grenzen toe gewekt heeft, aan de angst, dat de brand zou overslaan, aan de vrees voor het hongerspook en de ontwrichting van handel en industrie? Zal ik herinneren aan de zorgen hunner, die zich moesten losrukken van hunne gezinnen, om den dienstplicht te vervullen, aan de waarlijk niet geringe moeilijkheden, waarvoor zij en hunne gezinnen plotseling werden gesteld? Maar wat zegt dat tegenover al het wee, dat de menschheid in de oorlogvoerende landen getroffen heeft? [...] Vermorzeling, niet waar, opdat de kleine, nietige, zwakke sterveling en trots zijn nietigheid zich zoo groot en machtig en voornaam wanende, brallend in zijn overmoed, hoovaardig op zijn vergankelijke goederen, eindelijk אָדָם [*adam* = mensch, red.] zou worden, mensch in de ware betekenis des woords. Als dat inzicht is doorgedrongen en de mensch, zijn nietigheid voelend, zijn dagen leert tellen, om deze aan God te wijden, die alleen groot en machtig is, ja, dan ontwingt zich een bede aan ons geprangd gemoed: o Eeuwige, keer ook Gij terug van Uwe verbolgenheid! [...] Laat Uw werk van menschenvoeding Uwen dienaren zichtbaar worden en mogen hunne kinderen Uwe heerlijkheid aanschouwend, de kenmerken dragen, dat zij gaan in Uwe wegen.

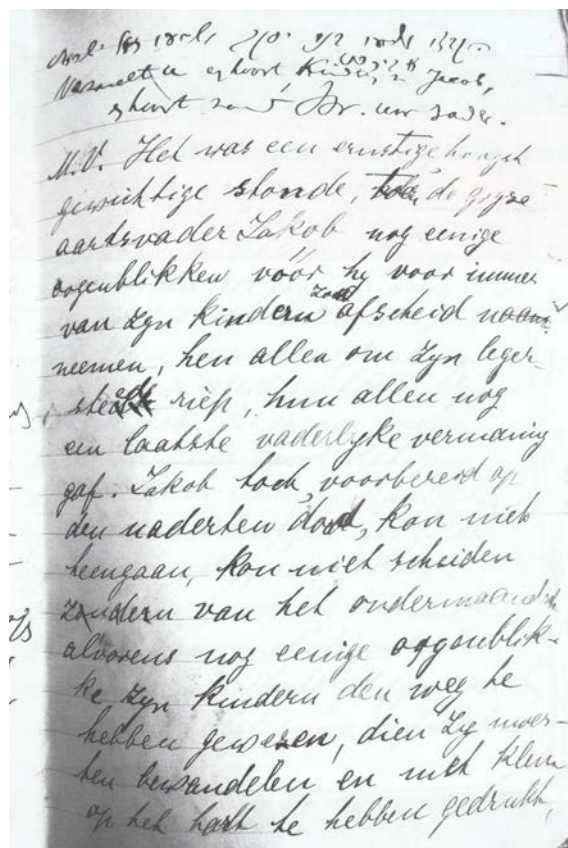
שִׂמְחָנוּ כִּימוֹת עֲנִיתָנוּ [*Verheug ons naar de dagen waarin Gij ons hebt verdrukt*, red.] Ge weet het, m.v., wanneer eene vreugde lang duurt, dan wordt

zij gewoonte en is zij niet meer voelbaar. Wanneer omgekeerd leed bestendig is, dan stompt het af, maakt het gevoelloos. Maar wanneer vreugde plotseling overgaat tot zware droefenis, zoo zegt Midrasch, ja dan is de wonde schrijnend, het leed fel. In die evenredigheid, bidt de Psalmzanger, moge de overgang zijn van leed tot vreugde, het omhoogheffen uit de peillooze diepten des onheils naar de zalige hemelen des geluks. [...]

Maar, m.v., de vraag moet mij van het hart. Spreken wij dien wensch uit in de stemming en naar den gedachtengang van den Psalmzanger? Is die bede, wel verre van een egoïstischen drang naar geluk, de uiting onzer verdeemoediging, het verlangen ook naar zielsbevrediging, naar innerlijk waarachtig geluk, omdat wij tot het inzicht zijn gekomen, hoe wij, gelouterd door de beproevingen, in waarachtige vroomheid, in heiligen levens-wandel onze dagen moeten wijden aan God, Wiens wijsheid, Wiens woord, Wiens Leer richtsnoer zij voor ons bestaan?

Tot zover het eerste deel uit de REDE van opperrabbijn Hirsch, uitgesproken 'ter synagoge' op 28 november 1918.

[Op 11 november 1918 beëindigden de strijdende partijen - waaronder Duitsland en Frankrijk - de gevechtshandelingen. De Eerste Wereldoorlog kwam daarmee ten einde].

Handschrift van opperrabbijn Hirsch

JUDAICA-AGENDA – VOORJAAR 2018

Ook onze **komende cursussen** willen we nog eens extra onder de aandacht brengen.
Online inschrijfmogelijkheid, voorwaarden en meer informatie: www.judaica-zwolle.nl

Startdatums van deze cursussen:

Vrij Leerhuis 2 – **Moesar, het heilige in het alledaagse** – start op 9 januari

Korte Cursus 5 – **Israël verdeeld** – start op dinsdagmiddag 16 januari

Korte Cursus 4 – **Stefan Zweig, de wereld van gisteren** – start op 8 februari

----- 07-02-2018 – Lezing

"Chagall versus Michelangelo" door Ruud Bart-
lema. Organisatie: Genootschap Nederland-Israël
afdeling Zwolle. Locatie: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang:
€ 7,50 voor niet-leden.

----- 11-03-2018 – Tentoonstelling

"Geschiedenis van het Joodse leven in en om
Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica
Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8,
Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,- (jeugdigen
met korting).

----- 21-03-2018 – Lezing

"Wat Nederland van Israël kan leren" door Jan
Franke. Organisatie: Genootschap Nederland-
Israël afdeling Zwolle. Locatie: synagoge, Samuel
Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 19.30 uur. Toegang:
€ 7,50 voor niet-leden.

----- 08-04-2018 – Tentoonstelling

(zie bij 11-03-2018)

----- 18-04-2018 – Jom Ha'atsmaet-viering

Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle.
Tijd: 19.30 uur. Het programma volgt t.z.t.

----- 13-05-2018 – Tentoonstelling

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie bevat onder andere verscheidene titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica. De collectie wordt verkregen uit schenkingen of aankoop. In enkele voorafgaande Bulletins is steeds een kleine selectie opgenomen van de boeken die wij ontvingen van dhr. Wil Wolters.

Hieronder volgt de laatste, kleine selectie van de boeken die wij van hem ontvingen.

Deze Bibliothecaria is tevens mijn laatste bijdrage aan het Judaicabulletin als bibliothecaresse van de Stichting Judaica Zwolle. Gedurende de afgelopen 5 jaar heb ik met plezier gewerkt aan het in stand houden van deze bibliotheek.

Per 1-1-2018 zal mevrouw **Gabriela Nieuwenhuis-Ramos** deze taak – Bibliothecaris Stichting Judaica Zwolle – van mij overnemen.

Ik wens haar hierbij veel succes! *Jeannette Hansma.*

Confrontatie : over de basis en grenzen van het
gesprek tussen Joden en Christenen/ door Josphe
B. Soloveitchik e.a.

Kampen : Kok

(Ojec-reeks)

Plaatscode : 238.2 CONF

Een Joodse bevrijdingstheologie/ door Marc H.
Ellis.

Baarn : Ten Have

Plaatscode 213 ELLI

In het licht van Zijn aangezicht : de betekenis van
het gebed in de Joodse gedachtenwereld/ door
Abraham Joshua Herschel

Amsterdam : Jack Jacobs

Plaatscode 213 HESC

Een slecht geweten/ door Sal Santen

Amsterdam : De Bezige Bij

Plaatscode SANT

Wrede Bijbelverhalen? (2)

Het offer van Jefta (Richteren 11:1-40)

Door Peter van 't Riet

Het verhaal in Richteren 11 over Jefta die zijn dochter offert vanwege een belofte, is toch ongelofelijk? Hoort zo'n verhaal wel in de Bijbel thuis? Het zijn vragen die je vandaag regelmatig kunt horen. Voordat we de belofte van Jefta gaan bekijken, moeten we eerst de voorgeschiedenis erbij halen.

In Richteren 10:6-18 wordt de onderdrukking en oorlogsdreiging van de Ammonieten tegen Israël beschreven. In Israël is duidelijk sprake van een leiderschapsvacuüm. Niemand uit eigen gelederen heeft de capaciteiten om een volksleger op de been te helpen en het aan te voeren tegen de vijand. Dan komt Jefta in het vizier (Richteren 11:1-3). Maar zijn reputatie is twijfelachtig. Hij is de zoon van een hoer, uitgestoten door zijn halfbroers en heeft zich omringd met mannen van slecht allooi. Het is een reëel dilemma: de man is moedig en sterk, maar in moreel opzicht geen hoogstaand persoon. Moet hij wel of niet worden gevraagd het volk aan te voeren in de strijd? Die vraag is niet zo simpel te beantwoorden als het lijkt. Achter het bureau zeg je gemakkelijk: “Nee.” Maar in het veld wil je wel graag dat iemand de leiding neemt om je van de ondergang te redden. En daar is Tenach goed in: dilemma's schetsen en de gevolgen laten zien van de keuzen die mensen daarin maken. Daarom hoort dit verhaal wel degelijk thuis in Tenach.

De nood is hoog en Jefta wordt geroepen (11:4-6). Hij zou Jefta niet zijn als hij de situatie niet zou uitbuiten, en hij bedingt dat tegenover een overwinning zijn leiderschap over het volk moet staan. Het is niet bepaald de houding van een belangeloos leiderschap. Vergelijk het eens met Gideons antwoord in Richteren 8:23 “Maar Gideon antwoordde hun: Ik zal over jullie niet heersen en ook mijn zoon zal over jullie niet heersen, de EEUWIGE zal over jullie heersen.” Helaas, bij Jefta hebben de oudsten van het volk geen keus. De afspraken worden gemaakt voor het aangezicht van de EEUWIGE, dat wil zeggen om Zijn zaak te dienen. Ze zijn dus onherroepelijk. Het volk heeft met de twijfelachtige Jefta een verbond gesloten (11:7-11).

Het eerste dat Jefta daarna probeert, is de

Ammonieten van de oorlog af te houden. Op zich is dat een slimme strategie, al was het alleen maar om tijd te rekken en het volksleger van Israël op orde te kunnen brengen. Zijn vredespoging is zonder succes, omdat de Ammonieten weigeren erop in te gaan (11:12-28). Dan staat er in vers 29: “De geest van de EEUWIGE kwam over Jefta.” Veel moderne Bijbellezers zal deze zin tegen de borst stuiten. Zij zijn gewend te denken in termen van een liefdevolle God die alleen maar met moreel hoogstaande mensen in zee wil gaan, desnoods met zondaars mits die zich bekeerd hebben. In Tenach heeft God echter met dezelfde dilemma's te maken als de mensen: Hoe streef je de goede zaak van Israëls overleven na als je alleen maar over niet al te beste mensen beschikt? Hoe actueel kan een Bijbelverhaal zijn!

Nu hoeven we de geest van God niet op te vatten als een goddelijke persoon – zoals in het christendom gebruikelijk is – die besloten zou hebben om op Jefta neer te dalen. Eerder is het andersom: Jefta heeft besloten geestdriftig te worden voor de zaak van de EEUWIGE. Alleen de manier waarop hij dat door middel van zijn gelofte ten uitvoer brengt, is nogal dubieus (vers 30-31). Zijn belofte is een soort koehandel: Geef Jij, God, mij de overwinning, dan offer ik, Jefta, bij terugkeer het eerste dat mij uit de deur van mijn huis tegemoet komt, aan Jou. Deze uitspraak roept veel vragen op. De indruk bestaat dat hij zijn belofte uit overmoed deed, zonder zich te realiseren wat de consequenties zouden kunnen zijn. Maar zijn formulering laat – letterlijk vertaald – niets aan onduidelijkheid te wensen over: “Dan zal het zijn wat naar buiten komt dat naar buiten komt uit de deur van mijn huis om mij te ontmoeten....” Waar heeft hij aan gedacht? Een huisdier? Een slaaf? Of wel degelijk een lid van zijn familie? En hoe kan het dat zijn huisgenoten inclusief zijn dochter niets zouden hebben

geweten van deze gelofte? Mensenoffers aan de goden waren bij de volken om Israël heen heel normaal in die tijd, zeker bij heftige gebeurtenissen als belegeringen, veldslagen en oorlogsoverwinningen! In Jefta's ogen verschilde de EEUWIGE waarschijnlijk niet zo heel veel van de heidense goden uit zijn omgeving. En daarin was hij niet de enige richter. Zelfs de vrome Gideon vereerde God zoals je afgoden vereert (Richteren 8:27).

Jefta en zijn mannen zijn vervolgens zo begeesterd, zo geïnspireerd door of voor de EEUWIGE, dat zij de Ammonieten verslaan. En de EEUWIGE maakt daar gebruik van door de Ammonieten in hun macht te geven (vers 32-33). Het werk van God en van de mensen die Hem dienen, ligt nu eenmaal direct in elkaars verlengde. Na jaren Ammonitische onderdrukking is Israël weer vrij.

Waar Jefta echter niet op heeft gerekend, is dat zijn enige kind en dochter de welkomststoet wel eens zou kunnen leiden (11:34-35). Gevolg is dat zijn belofte hem in het ongeluk stort. Maar het inzicht komt – zoals vaak bij slecht gedrag – te laat. Vertaal in vers 35 gerust met: “Ik heb tegenover de EEUWIGE een grote mond opgezet.” Het verbreken of op een andere manier inlossen van zijn belofte komt niet in hem op. En zijn dochter is zelfs zo vastberaden, dat je je afvraagt of zij misschien bewust de stoet heeft aangevoerd om aan de EEUWIGE geofferd te zullen worden. Geheel in de geest van de omringende, heidense culturen zegt zij dat je moet nakomen wat je aan God beloofd hebt (11:36). Dat dat in Israël niet vanzelfsprekend is zal straks nog blijken.

Vervolgens vraagt zij twee maanden uitstel om met haar vriendinnen haar maagdelijkheid te bewenen. Het is een mooi psychologisch detail van het verhaal. Of ze het offer nu zelf gewild heeft of niet: Haar hele levensverwachting als huwbare vrouw valt immers in duigen (11:37-38). Daarna wordt de belofte ingelost alsof de EEUWIGE een heidense god is (11:39). Maar het Hebreeuws is vaag over de wijze waarop die inlossing plaatsvindt. Als het inderdaad een brandoffer is geweest, dan heeft de EEUWIGE – in tegenstelling tot het verhaal over de binding van Izaäk (Genesis 22) – niet ingegrepen. Er was in dit geval immers geen opdracht van de EEUWIGE zelf in het spel! Het gebeuren is het gevolg van Jefta's lichtzinnigheid, en volledig zijn eigen

verantwoordelijkheid.

Dit verhaal en veel andere verhalen in Richteren maken duidelijk dat het lang geduurd heeft, voordat in Israël het zuiver ethische monotheïsme van de Tora algemeen was aanvaard. In de tijd van de richters kon de EEUWIGE niet altijd even kieskeurig zijn in de keuze van voormannen en voorvrouwen om Zijn volk te laten overleven en Zijn heerschappij te vestigen. Denk eens aan Simson, die na Jefta nog moet komen! Tenach beschrijft geen ideale, wenselijke situaties waarin brandschone politici optreden, maar reëel bestaande situaties, vol mitsen en maren. Als er alleen brave burgers in de Bijbel zouden voorkomen, zou het niet alleen een saai boek zijn, maar er zou ook weinig van te leren zijn.

Nog een paar opmerkingen over de rabbijnse uitleg van Jefta's belofte. De Talmoed en andere rabbijnse bronnen nemen Jefta zijn lichtzinnigheid zeer kwalijk evenals wat hij vervolgens met zijn dochter heeft gedaan. Zij zien Jefta als iemand die de Tora niet goed heeft bestudeerd. Had hij Leviticus 27 gelezen zoals de rabbijnen dat doen, dan had hij zich van zijn ondoordachte gelofte kunnen vrijkopen met een geldbedrag van maximaal 30 sikkels. Deze uitleg is natuurlijk gebaseerd op de opvatting van de eenheid van Tenach en houdt geen rekening met het historische ontstaan van de diverse Bijbelboeken. Men gaat ervan uit dat de Tora al volledig bestond in de tijd van Jefta, wat historisch gezien op zijn minst twijfelachtig is.

De middeleeuwse Joodse geleerde David Kimchi legt Jefta's belofte als volgt uit. Jefta zegt: “Indien Jij de Ammonieten in mijn macht geeft, dan zal hetgeen mij uit de deur van mijn huis tegemoet komt, wanneer ik behouden van de Ammonieten terugkeer, de EEUWIGE toebehoren, en ik zal het ten brandoffer brengen.” Lees het zo: het zal aan de EEUWIGE gewijd worden (toebehoren) als het ongeschikt is om te offeren, en het zal aan de EEUWIGE geofferd worden als het geschikt is om te (brand)offeren. Volgens Kimchi betekent dit dat Jefta's dochter niet geofferd werd, maar haar hele leven lang ongehuwd moest blijven.

Verhalen in Tenach zijn om over na te denken, om op te kauwen, om over te bekvechten desnoods. Niet om bij weg te dromen.

Vreugdevolle Mededeling

Vanaf november 2017 is de vacature administrateur van de Stichting Judaica Zwolle weer vervuld. Een hartelijk welkom aan Rina Klooster, onlangs verhuisd naar Koudum.

Afscheid en Welkom

Van sommige dingen weet je dat ze ooit eens zullen gebeuren. Op 17 juli 2017 schreef Peter van 't Riet: *Na 30 jaar vind ik het eigenlijk wel mooi geweest lid van de redactie te zijn. Als je een andere mederedacteur weet te vinden dan trek ik mij graag terug.* Gelukkig schrijft Peter ook: *Artikelen etc. wil ik af en toe nog wel blijven schrijven.* Uiteraard hebben wij als bestuur deze beslissing te respecteren. Peter, jammer dat je de tijd nu rijp acht om het redacteurschap van het Judaica Bulletin op te geven. Bij dezen nogmaals hartelijk dank voor jouw jarenlange inzet.

Op zondag 19 november, bij de Samuel Hirschlezing, kregen we de definitieve toezegging van Ingrid Petiet dat zij mederedacteur wil worden van het Judaica Bulletin. Daar zijn we erg content mee. Ingrid is voor ons geen onbekende. Al 'sinds jaar en dag' maakt zij deel uit van de tentoonstellingcommissie.

Ook Henrike de Graaf, vanaf 2008 betrokken bij de Stichting Judaica Zwolle, eerst in de werkgroep cursussen en vanaf 2014 bij de tentoonstellingscommissie heeft eind 2017 haar werkzaamheden beëindigd. Henrike, bedankt voor je inbreng.

BOEKBESPREKING

door Wim Neevel

Kristallnacht en Kamp Westerbork; Klaas de Jong; Uitgeverij Toetssteen 2017; verkrijgbaar als soft- en hardcover v.a. € 14,95

Klaas de Jong concludeert na bestudering van digitale krantenarchieven van de Koninklijke Bibliotheek dat de gemiddelde Nederlander vóór 1940 al heel veel wist over het lot van de Joden in het Derde Rijk. Zowel de neutrale als christelijke en socialistische kranten schreven over de rassenwetten van Neurenberg in 1935 en over de Joodse vluchtelingen na de annexatie van Oostenrijk en vooral na de Kristallnacht. De regering zweeg en de kerkleiders protesteerden niet.

Op 11 september 2017 overhandigde de auteur in het Haagse perscentrum Nieuwspoort zijn nieuwe boek aan opperrabbin Binyomin Jacobs. “We kunnen van dit boek leren” zei Jacobs nadat hij had vastgesteld dat het heel belangrijk is dat die onderbelichte vooroorlogse geschiedenis nu in een boek beschikbaar is. “Doemdenken is verkeerd, maar we moeten de bedreigingen wel onder ogen zien en tijdig maatregelen nemen.”

Kristallnacht en Kamp Westerbork is een goed geschreven boek met ook ontroerende geschiedenissen van hulp aan Joden. Een voorbeeld van

iemand die vanuit persoonlijke overtuiging in actie kwam was burgemeester Hendrik Jan Verbeek van het grensdorp Dinxperlo, mijn geboortedorp. Verbeek negeerde de directieven van de minister van Justitie en na de Kristallnacht gaf hij Joodse vluchtelingen een verblijfsvergunning omdat hij beseftte dat deze mensen in levensgevaar waren. Verbeek werd oneervol ontslagen en kreeg pas in 1990, lang na zijn overlijden in 1946, eerherstel van onze staat. Klaas de Jong sluit dit hoofdstukje af met de woorden:

Verbeek maakte de bevrijding nog wel mee. In Dinxperlo werd hard gevochten. Het Britse leger vuurde een groot aantal granaten af om de Duitse soldaten te verjagen. Bij de door deze granaten getroffen gebouwen hoorde ook de synagoge. [...] En wat zal hij gedacht hebben toen bekend werd dat 43 Joden uit Dinxperlo in de vernietigingskampen werden omgebracht? Waren er mensen bij die hij aan een verblijfsvergunning had geholpen? [...]

Burgemeester Verbeek

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. Een jaargang loopt van oktober t/m juli. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- J.J. Dekker (secretaris)
- Mw. R.J.S. Hamburger (coördinator rondleidingen en tentoonstelling)
- Mw. J.H. Hansma
- Mw. J. van Harten-Wondergem
- W.H. Neevel (voorzitter)
- Mw. S. Prins (penningmeester)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. Rina Klooster via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. G. Nieuwenhuis-Ramos

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwen balkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: de Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor ons werk zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op rekening NL07INBG0000259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt begin april 2018. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van maart te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Rina Klooster te Koudum. Zij is te bereiken via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Wim Neevel en Ingrid Petiet. Verspreiding: Nieske Willems. Abonnementen lopen per cursusjaar (september t/m juli). U kunt uw abonnement te allen tijde schriftelijk opzeggen. Uw abonnement stopt drie maanden na ontvangst van uw opzegging. Bij voorkeur ontvangen wij uw opzegging voor 1 september (start van een nieuw cursusjaar).

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michel Canter, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Caroline Rouwendal-Estoppey, Hanna Sijmons.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker (secretaris), Arie Driesprong, Riwkah Hamburger, Mieke van Harten-Wondergem, Wim Neevel (voorzitter).

E-MAIL EN WEBSITE

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen. De website wordt onderhouden door Johan Dekker. Vragen over de inhoud van de website kan men stellen aan het bestuur via ons mailadres info@judaica-zwolle.nl

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGE

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle met bezoek aan de tentoonstelling voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via info@judaica-zwolle.nl. Entree: € 4,00 voor volwassenen (kortingen voor jeugdigen).